

Tomo Hussarzewskio vieša kalba, pasakyta 1783 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojoje mokykloje, pradedant viešas visuotinės istorijos paskaitas

Tekstą iš lenkų kalbos vertė ir pratarmę parašė **Eligijus Raila**

Docentas, daktaras

Vilniaus universitetas

Istorijos fakultetas

Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

El. paštas: eligijus.raila@if.vu.lt

1782 m. Edukacinė komisija Tomą Hussarzewską paskyrė Vilniaus universiteto visuotinės istorijos profesoriumi. 1783 m. pabaigoje naujasis profesorius, pradėdamas paskaitų ciklą, pasakė viešą kalbą, kurioje pateikė visuotinės istorijos sampratą. Ji organiškai papildė karaliaus Stanislovo Augusto inicijuotą Lenkijos istorijos suvokimo atnaujinimo programą, kuri turėjo tapti viena esminių Apšvietos ideologijos gairių. Šioje programoje išskirtinę vietą užėmė Adomo Naruševičiaus „Lenkų tautos istorija“, kurios pirmasis tomas pasirodė 1780 m., o paskutinis – 1786 m. (iš viso – 7 tomai). Tad Hussarzewskio skaitytas akademinis kursas darniai įsiliejo į „atnaujintos istorijos“ idėjinę srovę.

Tomas Hussarzewskis buvo gimęs 1732 m. Varšuvoje lietuviškos kilmės šeimoje. Jis 1752–1756 m. studijavo filosofiją ir teologiją ir 1756 m. tapo misionierių kongregacijos nariu. Dvejus metus dirbo Loviče, o 1758 m. tapo profesoriumi Varšuvos Šv. Kryžiaus seminarijoje. Arkivyskupo kardinolo Migazzio pastangomis 1760 m. Hussarzewskis išvyko į Vieną, kur praleido penkerius metus, vykdydamas diecezinėje seminarijoje reformas ir dirbdamas joje profesoriumi. 1765–1769 m. jis vėl dėstė Varšuvos Šv. Kryžiaus seminarijoje, o nuo 1769 iki 1791 m. Vilniaus diecezinėje seminarijoje ėjo regento pareigas.

Skaityti visuotinės istorijos kursą Hussarzewską Edukacinei komisijai rekomendavo Martynas Počobutas. Hussarzewskis šį kursą Vilniaus universitete dėstė iki 1806 m. Apie jo paskaitas vėliau labai palankiai atsiliepė Joachimasis Lelewelis, šiltai minėdamas profesorių savo laiškuose. Hussarzewskis mirė Vilniuje 1807 m. ir buvo palaidotas Rasų kapinėse.

Viešojoje kalboje, skirtoje visuotinės istorijos sampratai, dar jaučiama pakylėta barokinė retorika, tačiau vėliau, anot amžininkų, Hussarzewskis perėmė Apšvietos filosofijos principus. Kalbos turinys, kupinas įmantrių frazeologizmų ir alegorijų, ją daro panašesnę į pamokslą, skirtą visuotinės istorijos išaukštinimui, tačiau visuotinės istorijos akcentas vis dėlto leidžia šį Hussarzewskio prospektą vertinti kaip naujo istoriografinio diskurso atskaitos žymenį.

Siekiant paskatinti susidomėjimą Moralės Mokslais reikia ieškoti vilionių, o mokslas, kuris pateikia žinias apie žmonijos istoriją, šio poreikio visai neturi. Jis, patenkindamas įgimtą proto smalsumą, maloniai linksmina žmogaus mąstymą, pasaldina akimirkas, praleistas skaitant ar klausantis pasakojimų apie praeitį, o kartais, apimdamas užburta sielą, sugeba prie Istorijos praleistas ilgas valandas paversti trumpomis akimirkomis. Žinios, kuriomis naudojasi, perkeldamas į seniausius laikus, lydėdamas po tolimiausias vietas, pratęsia ne tiek žmogaus gyvenimą, kiek jį, patogiai sėdintį, nepatiriantį kelionės nepatogumų, pavėžėja po visus kraštus; padaro jį viso pasaulio Piliečiu ir visų amžių dalyviu.

Jam atrodo, kad jo akyse formuojasi žemė, gimsta žmonės, išsivaikšto po jos platumas, telkiasi į bendruomenes ir formuoja Tautas. Žvelgia į atsirandančias Karalystes, mato jų augimą. Vienos stebina jį savo sumaniai plėtojama žemdirbyste, menų išradimais, Mokslus gimdančiu proto vaisingumu, sugebėjimu nustatyti valdymą, įstatymus ir tvarką, miestų puikumu, prekybos plėtote, nepaliaujamu noru didinti savo gerovę, drąsa, sienų plėtimu, Kaimynų rodoma pagarba, o kartais ir baime, respektu, ieškant užtarimo, o tolimiausiose tautose – visuotinės šlovės. Kitos gąsdina jį savo audringu veržlumu; jos visada nerimstančios, visada ūmios, nesugebančios susitarti nei tarpusavyje, nei su kaimynais.

Tuos skirtingus kraštų gyvenimus ir širdis skirtingai priima. Vienais domisi, linki jiems laimės, kurios jie siekia; jai rūpi jų gerovės tęstinumas, ji pergyvena dėl mažiausio jų likimui gresiančio pavojaus, gąsdinasi dėl santvarkos pokyčių, galiausiai apgaili jį, sugraudinta iki ašarų jo žlugimo. Kiti jai sukelia pasipiktinimą, su siaubu į juos žvelgia; rūstybė ją apima, keršto jausmas joje išsiplieskia; bet jeigu kas nori meiliai į save palenkti širdis, greičiau jaudinasi dėl jų pagerinimo, reikalauja tokių aplinkybių, kurios jų atšaurumą nuslopintų, akims netvarką parodytų, nusikaltimus pasmerktų ir meilę dorybėms įskiepytų; o jeigu savo linkėjimus regi išpildytus, tarsi juos pati būtų paspartinusi, tai dėl to linksmi džiaugiasi.

Taigi toks apytikslis ir neišryškintas Istorijos patrauklumo prospektas, kuris per mūsų paskaitas taps aiškų ir platų įvairiapusiškumą nurodančia perspektyva.

Bet argi tik tuo turi patikti žmonių istorijos mokslas?

Iš tiesų, neatimkime iš jo tos privilegijos, kad savo saldumu protui suteikia mielą pramogą, išplečia žinių sferą, stipriai išjudina vaizduotę, mechaniškai žaidžia žmogaus širdies spyruoklėmis. Tegul smagina Žmogaus protą, bet kartu ir jį apšviečia, tegul jį išlaisvina nuo prietarų, tegul jam parodo tikrąjį taką, kuriuo eidamas nepaklystų; žodžiu, tegul protas, svarstydamas dalykus, padaro jį teisingą. Tegul būna mielas žmogaus širdžiai, bet kartu tegul ir ją apvalo, tegul palaiko jo įkarštį, tegul jį nuo bjaurasties gina, tegul jį deramai išnešioja; žodžiu, tegul visuomet, kai reikia, širdimi vadovaujasi. Taip yra, nes ne pasitenkinimą turi teikti Istorija, bet siekti naudos. O kokia gi nauda iš Istorijos? Trumpai atsakau: Moralės ir Politikos mokslai; tai dvi kolonos, į kurias remiasi Moralės Pasaulis, jos [istorijos] reikalauja ir jos padedamas tikisi pačios tikriausios sėkmės, ieškant iškeltų tiesų. Todėl taip aiškinu:

Jeigu išmintis visuotinai valdytų žmones, jos pamokos būtų lengvos, nereikėtų varginti proto, nereikala būtų iš Žmogaus darbo ir pastangų; be abejo, ji pasaldintų jo visas tiesas,

ir jam atrodytų, kad išmintis kartu su juo užgimė. Tačiau bėda! Žmogus yra toks silpnas, kad jis visur daro aibę klaidų, kelia sumaištis ir daro darbus, visiškai prieštaraujančius išminčiai. Sunku yra vaikščioti tiesiai vingiuotais takais, sunku išvengti visur pastatytų žabangų, sunku nepasiduoti bėgančio srauto veržlumui; bet jeigu užvirs aistros, kaip jas suvaldyti? Ką gi tuomet darys išmintis? Tyliai šnabždės savo pamokas, nedrąsiai ir santūriai nurodys klaidas ir netvarką: bet jos silpnas balsas bus nustelbtas akiplėšiškų ir įsišėlusių aistrų, pasipūtusio ir bauginančio triukšmo. Bet tik atversti žmonių istorijos Knygą, nurodyti joje panašias klaidas, panašius nusižengimus; parodyti lemingas pasekmes, ne apmokėtą skriaudą, kurią sukėlė klaidos, paniekinimą, gėdą, kurią nusikaltęs patyrė, baisų Kraštų likimą, kurį Valdovų lengvabūdiškumas nulėmė; Provincijos nuosmukį, į kurį jų paleistuvystė pastūmėjo, galingiausių Didvalstybių griuvimus, kuriuos jų papirkinėjimai priartino; ir tikriausiai jų įaudrintos aistros bus apmalšintos, iš lėto ateis ramybė, ir žmogų privers įsiklausyti į išmintį. Štai kodėl tokios rūšies praeities įvykius Istorija sukrauna savo sandėlyje: ir jai tuščiai mūsų amžiuje priekaištaujama, kad, rodydama per mažai girtinų pavyzdžių, o dažniausiai pateikdama žmonių beprotybės įrodymus, iškeldama bjaurius papirkinėjimų atvejus, greičiau tarnauja proto aptemimui ir prisideda prie širdies sugedimo. Toji jai skirta užuomina nėra teisinga, Istorija, mūsų supratimu, yra visokeriopai atsigręžusi į naudą, nurodo proto klystkelius, bet tuojau pat paliepia jų bijoti; nurodo nusikaltimus, bet tuojau pat jų gėdijasi. Apie tai jau pirmiau paaiškinau.

Tuomet matote, garbieji Klausytojai, kaip Istorija pasitarnauja Moralės ir Politikos mokslams. Susiėmusi su jais už rankų, visur jiems panaikina kliūtis; visur su jais visuotiniu gėriu rūpinasi, kliūtis kelyje tiek į asmeninę, tiek į viešą laimę panaikinti reikalauja. Leiskite man atkreipti dėmesį į tą pastarąją.

Nuo pat visuomenės susikūrimo pradžios aiškiai regime Tautų nelaimės: nusikaltimai, kurie kankino paskirus žmones, kartu su jais įsisukę į visuomenę, kankino ištisas Tautas. Neteisybė, godumas, garbės troškimas, pavydas jau anksčiau įskiepijo nesantą tarp Kraštų; tad kokių beliko tikėtis vaisių po tokio ydingo skiepo? Būtent tokių pačių, kuriuos mums be paliovos nurodo Istorija. Visur nerimas, visur smurtas, visur plėšimai, naikinimai, žudymai, visur gausiai žmonių kraujo pralieta! Bet juk pasaulyje būta įvairių revoliucijų: ar žemės ūkis, menai, prekyba nesulygino Tautų, ar tikrai nesulygino? Ar bent jau mokslai, ypač tie, kurie Širdžiai nusako taisykles, nepriartino žmonių prie savęs? Nesusaistė jų tarpusavio meile? Anaipol. Tačiau tai byloja apie seniausius laikus, kai menai, mokslai dar išgyveno savo vaikystę. Ir jie nieko neįrodė. Mūsų Europa, apšviestoji Europa, žmoniškumą šlovinanti Europa, kalbu su širdgėla, mūsų Europa mūsų akyse dar kelia siaubingas Scenas! Bet kodėl mūsų amžius, pavadintas Filosofijos amžiumi, taip baisiai klysta? Ak, bijo, kad palikuonys iš jo vardo, kurio jis tikrai nusielpnė, neatimtų, arba jo Filosofijos nepakankama ar bent jau bailia nepripažintų; bene nežino, kaip padaryti laimingus žmones, susibūrusius į visuomenę? Kiti mokslai išsiveržę į priekį, o tas vienintelis liko apleistas? Tačiau truputį numalšinkime savo liūdesį ir sušvelninkime karštus priekaištus.

Mūsų amžius žino valdymo meną, žino, ir jau seniai Europai liepia pasisaugoti šiame reikale. Ferney išminčiaus [Voltaire'o – *vertėjo paaiškinimas*] raštai, kuriuose išmėtyti

kandūs žodžiai apie karų barbariškumą, pateko į visų rankas, ir netgi Monarchai juos skaitė. Jo pavyzdžio padrąsinti Filosofai, persiėmę ramybe ir meile žmonių laimei, po truputį traukia iš savo užkaborių savo raštus ir netgi tvarkingai leidžia savo traktatus. Tie mokslo darbai duoda vaisių, ir pradeda atrodyti, kad palengva ruošiamas revoliucija. Jau pastebime, kad Tautos nepuola taip ūmiai lieti Kraujo, vengia Karų, o pradėtus greičiau užbaigia, jų metu vengia užsispyrimo ir žiaurumų, ieško tarpininkavimo, siekia susitarimo. Tiesą sakant, tai silpni ketinimai. Ak, tokia Pasaulio lemtis – ne greitai visur pasiekiamas gėris! Reikia kantrybės, o šiuo momentu – pasikliauti viltimi. Žmonės nėra tokie pikti, kaip juos juoda tulžimi liejo Filosofai; jų klaidos, jų nusikaltimai daugiausia kyla iš nežinojimo, iš prietarų, iš anksčiau Pasaulyje matytų bjaurių pavyzdžių.

Tegul apsišviečia nežinojimas, tegul būna sugedę prietarai, tegul lieka bjaurūs pavyzdžiai; toks bus mūsų Istorijos tikslas, ir taip palengva ateis ramybė, būdinga protingai prigimčiai.

Nesileidžiu į svarstymus *Amžinosios Taikos*¹, kurios projektas mūsų laikais buvo sistemingai išdėstytas. Žmogaus širdis nereikalauja kibirkščiujančios vaizduotės pagimdytų sistemų. Tegul metasi į prigimties glėbį, o ji išmokys jį to, kas paguodai su jautria širdimi iki manęs buvo pasakyta (b): *Visų Aukščiausiasis Autorius neabejodamas nustatė tvarką Fizikiniame Pasaulyje, kartu neatmesdamas ir Moralės srities*².

Tėvyne! Sielvartaujanti dėl savo liūdno likimo dejuoja nuo smūgių, kuriuos tau sudavė įsisenėjusi Politika. Bet, matau, neprarandi vilties, ir mūsų širdis pakylėji. Pagirtinai dirbi savo vaikų apšvietos labui, vadovaujant išmintingajam KARALIUI, ir padedant tiems didiesiems vyrams, kuriems patikėjai viešos edukacijos priežiūrą; ir tai yra įrodymas, kad visame Krašte nori paskleisti apšvietą. Ir ko mes daugiau sau galime linkėti? Duok DIEVE, kad garbingai pakilusi nepriekaištingai Politikai visoje Europoje galėtum duoti praktines pamokas! Tau to nuoširdžiai linkiu, ir tuo baigiu kalbą, o savo sistemos išaiškinimą pateiksiu kitą paskaitą.

¹ L'Abbe de St. Pierre, *Systemme*.

² Prigimtinės ir politinės teisės profesorius JX Stroynowski, *Ivadas į paskaitas*.